

МОВНІ ЗАСОБИ ПОРТРЕТНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЯРИНИ В РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

У статті розглядається питання лінгвостилістичного зображення портретних рис жіночого персонажа в романі О. Ільченка. Автор твору мовне вираження етнопсихічного архетипу ДІВЧИНА репрезентує традиційним синтетичним портретом, у якому співвідносяться зовнішні й внутрішні, фізичні й психологічні портретні риси. Художній образ Яринки в романі є уособленням найтиповіших етнопсихічних рис українських дівчат. Вербалізація етнопсихічного архетипу ДІВЧИНА здійснюється в тексті за допомогою лексики, що дає епітетну, метафоричну характеристику образу. Мовний портрет Ярини спрямований на передачу не лише зовнішньої краси, а й на розкриття позитивних внутрішніх рис героїні.

Ключові слова: етнопсихічний архетип, мовний портрет, художній образ.

Pomyrcha S.W. Linguistic Means of the Portrait Characteristics of Yaryna in O. Ilchenko's Novel «No Waste of Cossack Stock...». *The article deals with the problem of linguistic and stylistic image of the portrait traits in the novel by O. Ilchenko. The author of the work represents the verbal expression of ethnic psychics archetype «Girl» as a traditional synthetic portrait, which correlates with external and internal, physical and psychological portrait traits. The artistic image of Yarynka in the novel is the embodiment of the most typical ethnic psychics features of a young girl.*

The verbalization of ethnic psychics archetype «Girl» is characterized in the text by the vocabulary, which gives an epithet, a metaphorical characterization of the image. The linguistic portrait of Yaryna is aimed at the disclosure of not only outer beauty, but also the positive internal features of the character.

The actuality of work is determined by the attention of modern linguistics to the problems of the functioning of linguistic units in terms of the interaction of language, human and culture, which involves their analysis taking into account ethnopsycholinguistics and linguoculture.

The purpose of the article is to investigate the ways and forms of verbalization of ethnic psychics archetype «Girl» in the novel «No waste of cossack stock...». The achievement of this goal involves the characterization of ethnic psychics archetype «Girl» through the verbalization of portrait characteristics of Yaryna in the novel, as well as analysis of nonverbal means of expressing of the mental state of the character.

Key words: ethnic psychics archetype, linguistic portrait, artistic image.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики з'являється все більше досліджень, спрямованих на вивчення національно-специфічних рис в описі зовнішності людини в художньому тексті.

Мовне вираження етнопсихічних рис у художньому творі необхідно розглядати у зв'язку з людиною-персонажем та зовнішніми проявами її внутрішнього світу. У романі це виявляється в мовних особливостях портретних описів.

Одним із засобів характеристики персонажа в літературному творі, як відомо, є мовний портрет, через який письменник розкриває не тільки зовнішні риси, а й характер персонажів, виражає своє ставлення до них, зокрема через зображення їхньої зовнішності: статури, обличчя, одягу, рухів, жести, манери говорити. За С. Єрмоленко, мовний портрет — це «...стилістична

категорія, що реалізується в художній прозі; опис зовнішніх ознак персонажа (зовнішній), а також його внутрішнього стану (внутрішній, психологічний), які забезпечують цілісність художнього зображення» [62, с. 94].

Лінгвостилістичні особливості портрета персонажа віддавна привертала увагу лінгвістів (О. Горшнєва, О. Калінюк, І. Бикова, Т. Насалевич, А. Скачков). Традиційно науковці розрізняють співвідношення зовнішнього й внутрішнього, фізичні й психологічні портретні риси. На думку С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор, як засоби створення мовного портрету найчастіше використовуються епітети, метафоричні словосполучення, порівняльні звороти, а виразну стилістичну роль виконує художньо-словесна деталь [1, с. 95]. Схиляємося до думки дослідників, які виділяють синтетичний портрет, у якому внутрішнє проявляється через зовнішнє і навпаки [186, с. 29].

Мета роботи — через вербалізацію портретних характеристик Ярини в романі дослідити способи й форми вербалізації етноспіхичного архетипу ДІВЧИНА в романі «Козацькому роду нема переводу...».

У романі в образі Ярини автор уособив показовий тип дівчини, у якому поєдналися зовнішня краса та ідеалізований внутрішній світ. Автор роману через паспортні риси, мовне вираження невербальних рис характеризує Ярину як цілісну натуру, дівчину незвичайної енергії, наполегливу, мужню.

Образ Ярини формують слова з виразно-оцінним значенням: **білявка, дівчина (дівця, дівка), зоря-зоряниця, небога, панна**.

Наведені слова охоплюють кілька семантичних груп, які характеризують Ярину:

— за віком (**дівчина, дівка**): *то була гожа українська дівчина* (О. Ільченко). Згрубіле слово **дівка** в мікротексті вказує на суворість, твердість характеру Ярини: *не дай боже — з такою дівкою заходити до суперечки* (279);

— за місцем у родині (**небога**): *над ним (козацькою сорочиною) немало по-посиділа на дозвіллі його (Мелхеседека) небога, Подолянка* (О. Ільченко), *<...> отій вередливій та колючкуватій дівці, опришкуватій, мов іскра, панні Подоляниці, терпкій небозі архірея* (О. Ільченко). Градаційний синонімічний ряд епітетів **вередлива, колючкувата, опришкувата, терпка** з наявним експресивним компонентом у внутрішньому мовленні заоханого молодика виражають суб'єктивне ставлення Михайла до Ярини.

— за кольором волосся (**білявка**): *не міг не звернути уваги на чорні вогнисті очі цієї меткої білявки* (О. Ільченко);

— за виразно оцінними значеннями (**боже з'явище, прекрасна незнайома, дивне видіння, слічна дівчина**), які створюють прекрасний, загадковий образ молоді дівчини: *Михайлик, вражений тим божим з'явищем, нічого не почув; дивне видіння з чужого казкового світу, хоч вона й видалась Михайлові зовсім не панною* (О. Ільченко). Постійні епітети **красная дівця, зоря-зоряниця** з народно-пісенного фольклору виражають вроду дівчини: *причепливо гукнула Подолянка, зоря-зоряниця, красная дівця...* (О. Ільченко). Сполучення **слічна пані** вказує не лише на зовнішню привабливість героїні, а й говорить про паралельне функціонування в Україні XVII століття двох мов — української і польської.

– за соціальним станом (**панна, панянка**): *трепетною рукою сувора панна (Ярина) стискала білоцвітний кетяг бульденежа; Хоч би мене спитав, Короленку, – глузливо кинула <...> пишна панянка Ярина* (О. Ільченко). Для означення зовнішньої краси в поєднанні із зовнішньою витриманістю автор вживає епітети **пишна, сувора**.

Одним із головних елементів портретної характеристики героїв є обличчя. Вербалізація епітетної характеристики **лиця** передає не лише вроду (**гожа**), розум (**розумне**), а й вказує на витончені, шляхетні риси (**тонкому**) обличчя Ярини: *(солов'їна пісня) <...> так виразно й звучно вона відбивалася на тонкому й розумному лиці Ярини; <...> то була гожа українська дівчина* (О. Ільченко).

Психічний стан дівчини, її фізичну втому передає оказіональний епітет, виражений складним прикметником із тавтологічним коренем **-біл -біло-збіліла**: *вона вже біло-збіліла, Подолянка, вже й сил нестало* (О. Ільченко).

Для передачі неповторної індивідуальності героїні автор використовує метафоричну сполуку **обличчя світилось**, яке в тексті передає зовнішню і внутрішню красу дівчини: *бо обличчя її вже світилось для нього сонцем. У мікротексті з-за куща він (Михайло) бачив її охолоджене місячним молозивом обличчя* (О. Ільченко) автор використав опис властивостей астрального образу Місяця, що уособлює внутрішній спокій, витриманість, незайманість дівчини. У цьому образі цікавим є сполучення **місячне молозиво**, не просто молочне світло, а подібне до молозива.

Особливу увагу в портретних характеристиках Ярини письменник приділив описові **очей**, що справдана вважаються дзеркалом душі людини.

Парадигма епітетної характеристики **очей** Ярини створена письменником на підставі прямої констатації відповідної ознаки:

– у загально-естетичному аспекті (**прекрасні**): *усім страшно стало, так лихо блиснули її прекрасні очі* (О. Ільченко). Для означення психічного стану автор ужив метафоричний епітет **лихо блиснули (очі)**;

– за кольором (**чорні**): *не міг не звернути уваги на чорні вогнисті очі цієї меткої білявки* (О. Ільченко). Постійний, фольклорний за походженням, епітет **чорні очі** виражає не тільки ознаку очей за кольором, а й у народній естетиці символізує привабливість, красу;

– за внутрішніми властивостями героїні (**живі, розумні, вогнисті**): *сяяли живі розумні очі прекрасної незнайомки; не міг не звернути уваги на чорні вогнисті очі цієї меткої білявки* (О. Ільченко). Художнє означення **розумні очі** підкреслює інтелектуальність, проникливість дівчини. Епітети **живі, вогнисті** характеризують не лише вдачу Ярини, а і як енергійну, життєлюбиву людину.

Традиційно-фольклорне уособлення очей із зорями автор використав в авторській метафорі **не зоріли очі**, яка образно розкриває не лише зовнішню красу дівчини, а й внутрішню стриманість, упевненість дівчини: *<...> та коли б ось так згорда не зоріли очі* (О. Ільченко).

Однією з ознак привабливої зовнішності жінок є **брови**. Це слово особливо частотне в українських народних піснях, тому і в художній палітрі

О. Ільченка важливе місце відведене характеристиці брів, що підкреслюється в тексті епітетами у різних аспектах: за кольором (**чорні**), за формою (**звивисті, округлені**): *Бо її чорні звивисті брови <...> вп'ялися вже п'явками в душу; панна за віконом досадливо насупила округлену брову*. Зміна форми брів може виражати емоційний стан, настрій героя. Здивування героїні передано в мікротексті порівнянням брів із колесом: *від несподіваного поцілунку перехопило подих, і ліва брова їй вигнулась колесом* (О. Ільченко).

Метафора (*брови*) **вп'ялися п'явками в душу** (як національно-естетична ознака молодості, дівочої краси) виражає не стільки зовнішній вигляд дівчини, скільки її замилування вродою молодого парубка.

Елементом сфери чутливості в жінок, як відомо, є **губи, уста**: *<...> здавалось, буцім він виразно чує, що шепотять її уста*; образність яких автор реалізує в тексті народнопоетичним порівнянням: *І губи квіткою?* (О. Ільченко). Зіставлення дівочих губ із **квіткою** (в уяві закоханого молодика) підкреслює ніжність, недоторканість, цнотливість дівчини.

Вербалізація статури Ярини простежується в тексті репрезентацією етносимволіки, яка будується на порівнянні людина – рослина. При цьому порівняння ґрунтуються на зовнішніх ознаках: *дівчина тоненька, як берізонька, струнка, як хвоїнка*, так і внутрішніх рисах: *строга, як ялинка; гостра, як тернинка*. Така характеристика підкреслює не лише ідеальний дівочий стан, а й витонченість, елегантність, скромність зображуваної дівчини. Порівняння статури дівчини з березою, за народною традицією, також говорить про її молодість, період життя від дівочтва до заміжжя: *Ярина Подоланочка, дівчина тоненька, як берізонька, завішана сережками* (О. Ільченко). Поєднання об'єктивної зменшуваності (що викликає співчуття, прихильність) з народнопоетичним ліризмом простежується в наведеному тексті. Суфіксальні моделі **тоненька, берізонька** створюють враження не лише задушевності, ліричності героїні, а й дозволяють відчувати прихильне ставлення автора до неї. Образ вродливої шляхетної, ніжної дівчини підсилюється сполукою **завішана сережками**.

Психологічний портрет Ярини змальовується прийомом алітерації (повтором приголосного **н** у близько розташованих словах **Яринка, ялинка, струнка, хвоїнка, тернинка**) в низці порівнянь, які характеризують стрункий стан дівчини: *ота хутка Яринка, строга, як ялинка, струнка, як хвоїнка, гостра, як тернинка* (О. Ільченко), де об'єктом зіставлень виступають назви дерев: **ялинка, хвоїнка, тернинка**. За народними уявленнями, **ялина** символізує дівочу покірність: **строга, як ялинка**; порівняння із **хвоїнкою** підкреслює дрібне тіло й струнку поставу дівчини: **струнка, як хвоїнка**. Епітет **гостра** в складі порівняння: **гостра, як тернинка**, – вказує на різкий, гордовитий характер героїні. Усталені народні порівняння є яскравою ілюстрацією естетичних і соціальних цінностей, які сповідує народ. Елегантність та витонченість постави молодої пані репрезентує в тексті художнє означення **тендітна: мов галушкою вдавалась тендітна панночка-Яринка** (О. Ільченко).

Етносимволіка породжує тісні асоціативні зв'язки між словами й поняттями: береза – краса, ялина – покірність, хвоїнка – стрункість, терен

– колючкуватість, що відповідно впливає не тільки на зовнішню портретну характеристику, а й виражає етнопсихічні риси молодій дівчини.

Проте, образ Ярини письменник охарактеризував не тільки з погляду автора, а й з погляду інших героїв.

Так, витримане в позитивних тонах бачення портрета Ярини оповідачем набуває критичної конотації з погляду пана Купи, для якого худорлява статура і стрункість дівчини вважається вадою жіночої вроди, що виражено в тексті однорідними додатками **ні щік, ні грудей** із повторювальним запереченням: **ні щік порядних, ні грудей, ні всього іншого** (О. Ільченко).

Невід’ємним елементом у портретному описі жінки є змалювання **рук**. У мікротексті епітетна характеристика рук виражає не лише зовнішні ознаки шляхетності, елегантності молодій особи (**вузька, не хлопська**), делікатність (**трепетна**), підкреслена вишуканою білою квіткою в руці, що створює ніби живописний портрет, подібний до полотен кращих тодішніх портретистів: **трепетною рукою сувора панна тискала білоцвітний кетяг бульденежа**, а й передає внутрішній емоційно-схвильований стан дівчини: **аж коли б не рука оця, вузька, нервова, аж ніяк не хлопська**, – коли б усе це не панило дівку (О. Ільченко).

Таким чином, образ Ярини як реалізація етнопсихічного архетипу **ДІВЧИНА** характеризується в тексті за допомогою лексики, що дає епітетну, метафоричну характеристику образів; мовний портрет Ярини спрямований на передачу не лише зовнішньої краси, а й на розкриття позитивних внутрішніх рис героїні.

У статті проаналізовано мовне вираження етнопсихічних рис українських жінок в романі О. Ільченка засобами портретної характеристики Ярини. Ця робота продовжує дослідження мови твору, якою були зачаровані його читачі й дослідники.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Єрмоленко С. Я.**, Бибик С. П., Годор О. Г. Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів. К.: Либідь, 2001, 224 с. 2. **Ільченко О.** «Козацькому роду нема переводу...» (український химерний роман з народних уст). Київ, 1959. С. 7–587. 3. **Скачков А. Ю.** Лінгвостилістичні особливості портретних описів у творох М. Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «українська мова». Харків, 2007. 182 с. 4. **Помирча С.В.** Вербальне вираження етнопсихічних архетипів у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...»: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «українська мова». Харків, 2009. 182 с.

Помирча Світлана Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Вул. Батюка 10 – 39, м. Слов’янськ, Донецька обл.

E-mail: swetlanapom@gmail.com

tel.: +38 099 0285478

ORCID (4171754).

Помирча Світлана Вікторівна – PhD in Philology, Associate Professor of the Theory and Practice of Primary Education Department, SHEE «Donbass State Pedagogical University». Batiuk Str. 10-39, Slovyansk, Donetsk region.